

СТАНОВНИШТВО КАО СТРАТЕШКИ ПОТЕНЦИЈАЛ СИСТЕМА ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ*

Хајрадин Радончић**

Министарство одбране Републике Србије,
Институт за стратегијска истраживања

Становништво представља стратегијски потенцијал сваке земље па и Србије. Данас Србију одликује убрзани и интензивни процес старења становништва што може имати негативне импликације на систем одбране. На основу пописних података у раду се анализира старосна структура становништва у Србији са посебним освртом на међу пописни период 2002-2011. година. Пораст старења ће се наставити па је указано на значај старења становништва при разматрању одбрамбене функције Републике Србије, као и даља кретања становништва у Србији до 2041. године. Таквим приступом моћи ће се доћи до закључка какво је било старење становништва у појединим периодима и какве су последице његовог старења (изражено у Србији) уопште а посебно по одбрану Републике Србије.

Кључне речи: *систем одбране, становништво, старосна структура, Република Србија*

Увод

Под становништвом Републике Србије подразумева се скуп свих људи који настају у њену територију. Представља сложену историјску и природно-друштвену категорију, која се састоји од породице, као примарне друштвене групе, преко разних друштвених заједница до највише категорије друштва. Друштво је знатно шири појам од становништва, јер поред становништва обухвата и све умне, материјалне и моралне вредности којима држава располаже на датом степену развоја. У новије време употребљава се појам популација, који у суштини значи људство, становништво, насељавање и сл. Према томе, становништво није прост механички збир људи, већ сложен и динамичан организам, условљен законима развоја друштва који су специфични за сваку историјску епоху.¹

* Рад је део докторске дисертације „Утицај исламске заједнице на безбедност и одбрану Републике Србије” која је одбрањена на Војној академији Универзитета одбране 2013. године.

** пк. др Хајрадин Радончић, hajradin.radoncic@mod.gov.rs

¹ Мишовић, С.: *Регионална географија*, Факултет безбедности, Београд, 2008, стр. 134.

Старење становништва представља глобални проблем који карактерише савремени развој друштва због чега заузима значајно место у истраживањима у свим наукама. Имајући у виду интензитет као и последицу старања као и чињеницу да утиче на све сегменте друштва, намећу се бројна питања према институцијама друштва за предузимање мера за ублажавање овог проблема.

Рад тежишно указује на процес популационог старења становништва Србије међу пописном периоду (2002-2011). Такође, на основу пројекције Републичког завода за статистику које су урађене за период 2011-2041. године, рад указује на даљи ток процеса популационог старења становништва Србије. Као производ јавља се опадање броја становника, што примарно за последицу има смањење одбрамбеног континента у миру и рату.

Појам система одбране

Теоријско одређење система одбране може се тумачити из структуралног и функционалног аспекта. У функционалном смислу се, под појмом система одбране, подразумева функционална целина подсистема и елемената, који су детерминисани мисијом или основном функцијом. Функционална целина елемената има своју основну структуру, која опредељује карактеристике система, или функцију коју он остварује. Ту структуру чине три основна подгрупа елемената система: (1) елементи физичке структуре система, који остварују циљеве система реализујући одређене функције и задатке; (2) функције и задаци, који произлазе из намене система или функције коју систем остварује у свом окружењу и (3) циљеви система, који произлазе из визије и мисије система одбране.²

Систем одбране, као појмовно категоријални апарат, није једноставан и немогуће га је једнозначно дефинисати. Зато постоји низ разлога, а један од њих је што свака људска делатност има своју одбрану, имајући у виду велики број делатности постоји и различити број дефиниција. Међутим, за потребе рада разматран је аспект одбране који у себи интегрише „одбрану“ и „систем одбране“. Дакле, систем одбране представља организовану друштвену делатност, преко које држава и друштво остварују функцију заштите одбрамбених интереса ради општег напретка и развоја државе.

Схватање појма „одбрана“ углавном је слично код различитих теоретичара, уз истицање мањих разлика, што је и разумљиво. На основу дефиниција које се данас могу наћи у савременој литератури, може се извести закључак да одбрана представља ужи део безбедности, као и низ активности, мера, поступака и снага усмерених ка стварању потенцијала земље да се ефикасно супротстави различитим облицима угрожавања државе.

Дефиниција система одбране изводи се на основу постојећих сазнања о појму система одбране. Систем одбране представља постојећу и пројектовану структуру, припремљености и функционисања снага одбране држава или коалиција, усмерених на заштиту највиших националних вредности од свих облика угрожавања.

² Исто, стр. 15–49, и 177–216.

Да би се разумео појам система одбране, трба разумети његово место у контексту садржаја и обима појма безбедности. Безбедност се више не посматра као првенствено војни проблем. Она се проширила у домене политичких, економских и социјалних проблема и окружења. Из општег поимања безбедности може се лакше лоцирати проблем одбране и дефинисање структуре система одбране, који реализује ту функцију.

Систем безбедности представља облик организовања и функционисања јединственог система одбране и заштите, мера и активности које се предузимају ради очувања уставом уређеног поретка, откривање и спречавање свих облика непријатељске делатности, којима се угрожавају наведене вредности.³

Систем одбране Републике Србије, како истиче Мишовић С. „је облик организовања, припремања и активног ангажовања свих субјеката одбране, људских и материјалних ресурса у одговору на све војне и не војне изазове, ризике и претње њеној безбедности“.⁴

Исти аутор наглашава „систем одбране сачињава структура подсистем, елементарна, веза и процеса међусобно усклађених, тако да се његов циљ реализује, односно да систем одбране оствари сврху и намену утврђену највишим законским актом државе.“⁵

Према Закону о одбрани, „систем одбране представља део система националне безбедности и јединствен облик организовања припрема за извршење задатака одбране, спровођења мера и радњи за рад грађана, државних органа, привредних друштава и других правних лица за употребу Војске Србије и других снага одбране у ратном и ванредном стању“.⁶ На основу свега што је обухваћено у наведеним дефиницијама, прихватљива је законска регулатива система одбране и у раду ће бити разматрана из тог угла.

Имајући у виду све елементе који обележавају систем одбране, може се прихватити експликативна реална дефиниција која је афирмативног карактера и одражава систем одбране у функционалном и структуралном смислу. Систем одбране је део система националне безбедности и јединствен облик организовања припрема за извршавање задатака одбране, спровођења мера и радњи за рад грађана, државних органа, привредних друштава и других правних лица за употребу Војске Србије и других снага одбране у ратном и ванредном стању.⁷

Становништво Републике Србије

Под становништвом Републике Србије подразумева се скуп свих људи који настањују њену територију. Представља сложену историјску и природно-друштвену категорију, која се састоји од породице, као примарне друштвене групе, преко ратних друштвених заједница до највише категорије друштва.

³ Мишовић, С.: *Систем одбране*, Факултет безбедности, Београд, 2013. стр. 248.

⁴ Исто.

⁵ Мишовић, С., Ковач, М.: *Систем одбране*, Факултет безбедности, Београд, 2006. стр. 15–49, и 177–216.

⁶ *Закон о одбрани*, Београд, 11. децембар 2007, чл. 4.

⁷ *Закон о одбрани*, Београд, 11. децембар 2007, чл. 4.

Друштво је знатно шири појам од становништва, јер поред становништва обухвата и све умне, материјалне и моралне вредности којима држава располаже на датом степену развоја. У новије време употребљава се појам популација, који у суштини значи људство, становништво, насељавање и сл. Према томе, становништво није прост механички збир људи, већ сложен и динамичан организам, условљен законима развоја друштва који су специфични за сваку историјску епоху.⁸ Комплексност демографског фактора у Републици Србији анализирана је кроз сагледавање квантитативних обележја становништва, природног кретања, миграција и његовог структурног састава (старосна структура) од 1921. до 2011. године.

Кретање становништва

Кретање броја становника Србије у периоду од 1921. до 2011. године приказано је у табели 1. Број становника повећавао се од 1921. до 1981. године, а затим се смањивао због људских губитака у ратовима, неповољних економских прилика, смањивања наталитета и других фактора.

У току Другог светског рата Србија је имала велике људске губитке од око 1,5 милиона. Губици су још већи када се има у виду да је после Другог светског рата, тј. у следећих десет година, бројно стање становништва повећано само за онолики број колико је изгубљено у рату. Ако се од 1939. до 1955. године узме просек природног прираштаја од 15,3%, онда је због последица рата Србија претрпела губитак нешто мањи од два милиона становника.⁹

На основу података пописне статистике може се констатовати да је бројно кретање становништва Србије у периоду после Другог светског рата било веома променљиво, тј. да се број становника процентуално повећавао до 1981. године, а затим систематски смањивао (табела 1).

Табела 1 – Кретање броја становника Србије у периоду од 1921. до 2011.¹⁰

Пописни период	Број становника	Повећање броја	Повећање %
1921.	4.133.478		
1931.	5.795.724	1.662.246	28,68
1948.	6.527.966	732.242	11,22
1953.	6.979.154	451.188	6,91
1961.	7.642.227	663.123	9,50
1971.	8.446.591	804.364	10,53
1981.	9.313.676	867.085	10,27

⁸ Мишовић, С.: *Регионална географија*, Факултет безбедности, Београд, 2008, стр. 134.

⁹ Исто, стр. 135.

¹⁰ Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, Национална припадност, подаци по општинама и градовима, Републички завод за статистику, Београд, 2012. (обрада аутора).

Пописни период	Број становника	Повећање броја	Повећање %
1991. ¹¹	9.721.177	407.501	4,38
2002. ¹²	9.665.437	-55.740	-0,58
2011. ¹³	9.351.298	-314.139	-3,25

На основу наведених података може се уочити да је за период 1961–1971. године био највећи прираштај становништва (804.364, тј. 10,53%). У периоду после 1981. године долази до опадања броја становника.

Највеће опадање становништва Србије било је у периоду 1981–2002. године и износило је 351.761 или 3,77%. Према попису становништва из 2011. године забележен је даљи тренд смањивања броја становника у Србији.

Територијални распоред становништва

Највећа концентрација становништва заступљена је у низијским деловима Србије, затим речним долинама, котлинама, крашким пољима и индустријским центрима. У панонском делу са ободом (21% територије) живи око 49% становништва, док на територији планинско-котлинског дела Србије (79% територије) живи 51% становништва. Источна половина Србије је насељенија и има око 56% становништва, а западна половина земље има 46%. На простору северне половине живи 59,5% становништва, а јужне 40,5%. На основу наведених података може се закључити да је територијални распоред становништва Републике Србије релативно уједначен и веома повољан. Територијални распоред становништва по макрорегионалним целинама је следећи: централни део Србије 56,6%, Војводина 21,0%, Косово и Метохија 22,4%, и Београд 16,2%, према попису из 2002. године.¹⁴

Године 2011. у Републици Србији било је 9.351.298 становника. Од тог у Београду било је 1 659 440 становника, од којих је 1.344.844 живело у градским, а 314.596 у осталим насељима.

Природно кретање становништва

Природни прираштај становништва Србије представља разлику између наталитета (*родност*) и морталитета (*умирање или помор*) у истом временском периоду и непосредно утиче на пораст или смањивање броја становника. На основу приказаних статистичких података у табели 3. може се констатовати да је природни прираштај у сталном опадању од 1981. године. Међутим, у појединим деловима земље

¹¹ Мишовић, С.: *Регионална географија*, Факултет безбедности, Београд, 2008. стр. 135–136, цитирано према Статистички годишњак, СЗС, Београд, 2003, стр. 63.

¹² Исто, стр. 63.

¹³ Попису становништва Републичког завода за статистику Републике Србије додати су подаци за КиМ Комитета УН за демографска истраживања (подаци УМПРОФОР-а) за 2011.

¹⁴ Мишовић, С.: *Регионална географија*, Факултет безбедности, Београд, 2008, стр. 138.

то опадање је брже или спорије, док у неким деловима показује знаке благог пораста. На природни прираштај директно утичу наталитет и морталитет, мере здравствене заштите становништва, мере укупне превентивне и социјалне заштите старих особа, као и смртност одојчади. Према пописним периодима Србија је имала следећи природни прираштај становништва: 1939. године 11,2‰, 1948. године 17,2‰, 1953. године 14,5‰, 1961. године 11,2‰, 1971. године 8,9‰, 1981. године 6,8‰, 1991. године 4,6‰ и 2002. године 1,4‰.

Табела 2 – Природни прираштај становништва Србије од 1948. до 2011. године¹⁵

Година пописа	Укупно (‰)	Централни део Србија (‰)	Војводина (‰)	Косово и Метохија (‰)
1948.	17,20	16,80	14,40	31,90
1953.	14,50	14,60	10,60	22,00
1961.	11,20	8,90	7,70	29,80
1971.	8,90	6,10	3,20	29,30
1981.	6,80	3,60	2,20	24,10
1991.	4,60	0,80	-1,80	22,20
2002.	1,40	-2,10	-4,20	15,70
2011.	1,01	-3,00	-5,58	12,89

Природни прираштај је у свим деловима Републике Србије, сем Косова и Метохије, у сталном опадању. На Космету је природни прираштај још увек висок и износи 15,7‰. У Војводини се смањивао са 10,5‰ у 1953. години, на 1,4‰ у 1981. години, да би у 2002. години износио -4,2‰. На почетку XX века природни прираштај изнад просека Србије (1,4‰) има само Косово и Метохија (15,7‰). Наведене промене означавају се појмом демографске транзиције, која представља прелазни демографски период из стања високог у стање ниског нивоа стопе наталитета и морталитета.

Старосна структура и старење становништва Србије

Старосна структура становништва Републике Србије представља битан показатељ за утврђивање демографске прошлости, садашњости и предвиђање демографске будућности земље. Подаци се добијају на основу редовних пописа становништва и од велике су важности јер се на основу њих доносе мере социјалне, економске и бројних других стратегија а нарочито је важно питање одбране земље. У периоду од 1921. до 2011. године догодиле су се крупне промене у оквиру старосне структуре, које се огледају у смањењу удела младог становништва и систематском повећавању

¹⁵ Извор: Подаци из пописа становништва, ЗСС, Београд, 1948-2011. година. Подаци за КиМ добијени су од УМНИК-а (обрада аутора).

удела старог, што је условило да се становништво Републике Србије 2011. године нашло на прагу демографске старости. На основу података пописа становништва из 2002. године становништво је достигло највећу просечну старост од 36,8 година. У поређењу са претходним пописима запажа се све мање учешће младог становништва (22,30%) и све веће учешће старог становништва (17,22%) у укупној популацији. Процес старења је најинтензивнији у деловима Републике Србије са ниским наталитетом, тј. у АП Војводини и централном делу Републике Србије. Старосна структура становништва Републике Србије за 2002. годину има одлике стационарног типа, с израженом тенденцијом трансформације у регресивни тип старосне структуре.¹⁶

Статистички подаци из пописа 2002. године указују на то да је демографско старење захватило највећи део Србије. Процес старења у Војводини и централном делу Србије присутан је у читавом периоду после Другог светског рата, а на Косову и Метохији тек после 1971. године. Забрињавајући податак је што младо становништво (до 20 година) чини мање од једне четвртине укупне популације, док је скоро сваки пети становник старији од 60 година.¹⁷

Последњи попис у Србији који је одржан 2011. године, показао је наставак дугогодишњих негативних трендова и интензивирање процеса демографског старења¹⁸ што је основна одлика и кључни проблем популационог развоја Србије у 21. веку.

Старосна структура становништва Републике Србије, према попису из 2002. и 2011. године претрпела је највеће промене у обиму и кретању контингента младих и старих лица, већ у попису из 2002. године запажа се већа разлика између старих и младих у корист старих. Број лица преко 65 година (1.240.505 или 16,7%) био је већи од броја лица млађих од 15 година (1.176.770 или 15,8%), индекс старења (1,05) готово двоструко већи од граничне вредности, док је просечна старост износила 40,2 година (табела 3.).

Табела 3 – Старосна структура становништва Србије (без КиМ), 2002-2011.¹⁹

Старост	2002.	%	2011.	%
Укупно становника	7.498.001	100,0	7.186.892	100,0
0-14 година	1.176.770	15,8	1.025.278	14,3
15-64 година	5.032.805	67,6	4.911.268	68,3
65 и више година	1.240.505	16,7	1.250.316	17,4
Индекс старења	1,05		1,22	
Просечна старост (године)	40,2		42,2	

¹⁶ Мишовић, С.: *Регионална географија*, Факултет безбедности, Београд, 2008, стр. 140–141.

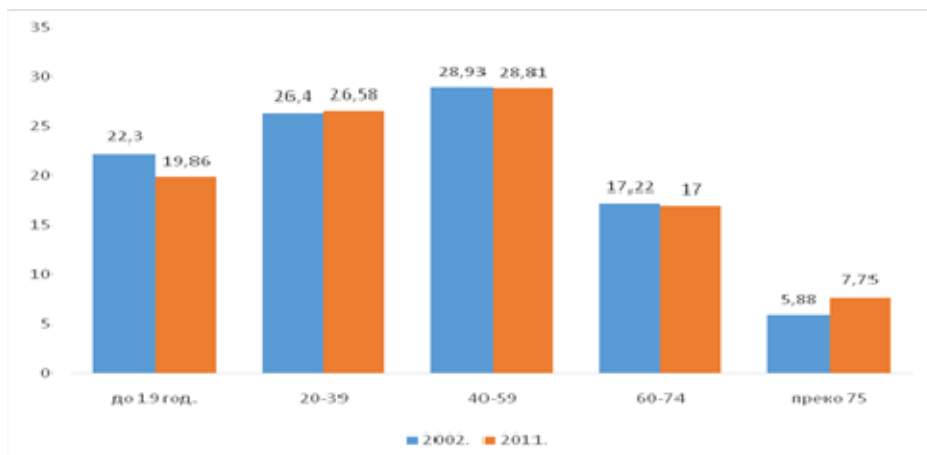
¹⁷ Исто, стр. 140–141.

¹⁸ Под демографским старењем се подразумева повећање удела старих лица уз истовремено смањење удела младих у укупном становништву, а основни аналитички показатељ су индекс старења и просечна старост. Индекс старења показује бројчани однос лица старих 60 и више година и младих 0-19 година (или однос старих 65 и више година и младих 0-14 година). Гранични индекси који показују када нека популација почиње демографски да стари јесу просечна старост преко 30 година и индекс старења преко 0,40.

¹⁹ Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, Старост и пол, Републички завод за статистику, Београд, књига 2, 2012. (обрада аутора)

У међу пописном периоду (2002-2011.) процес популационог старења се наставио, удео младих се смањивао, док се удео старих лагано повећавао, па је према попису из 2011. године забележено готово 1,3 милиона (17,4%) лица преко 65 година и 1,0 милиона (14,3%) у старости 0-14 година. Посматрано статистичке показатеље може се констатовати да је број старих значајно већи од броја младих (за око 225 хиљада), индекс старења износи 1,22, а просечна старост 42,2 године. Статистички показатељи показују процеса старења, јер је просечна старост у поређењу са прошлим пописом повећана за две године, удео младих се смањило (са 15,8% на 14,3%), а удео старих повећао (са 16,7% на 17,4%).

Такође, наведена разлика могу се упоредно сагледати кроз старосне групе приказане на графикаону 1. Из презентовних статистичких показатеља може се констатовати да је процентуално најзаступљенија старосна група између 40 и 59 година, што Републику Србију убраја у земље са старом структуром становништва. Осим тога, знатно смањење броја становника констатовано је 2011. године у односу на 2002. годину код старосне групе младог становништва до 19. година, а повећање код старих старосних група од 60 до 74 и преко 75 година.

Графикон 1 – Старосна структура становништва Србије²⁰

Даља анализа старосне структуре пружа драгоцене податке у погледу планирања одбране земље. Просечна старост становништва Србије износила је, према подацима пописа из 2002. године, 40,2 године. Просечна старост женског становништва била је 41,5, а мушког 39,0 година. Међутим, према подацима пописа из 2011. године констатована је просечна старост становништва 42,2 године, женског 43,5 а мушког 40,8 година. Најзначајнију старосну групу при разматрању одбрамбене функције Републике Србије (20–59 година) чини 55,39% укупног становништва, женског 27,73% а мушког 27,66%, што указује да Република Србија за потребе одбране може ангажовати 3.980.860 становника, женског 1.992.782, а мушког 1.988.048.

²⁰ Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, Старост и пол, Републички завод за статистику, Београд, књига 2, 2012. (обрада аутора).

Из статистичких показатеља може се констатовати да Србија спада у групу изразито старих популација односно, Србија је у одмаклом процесу старања о чему говоре пописни подаци (2002-2011.), при чему је тај процес појачан што упућује на закључак да се данас Србија налази у дубокој демографској старости.

Републички завод за статистику објављује резултате о пројектованом броју становника, за период 2011–2041. године, по старости и полу, за Републику Србију²¹ и регионе. Пројекције²² су урађене у пет варијанти: ниска, средња, висока, затим варијанта константног фертилитета и морталитета и средња варијанта нултог миграционог салда, при чему се прве три међусобно разликују према усвојеној варијанти о фертилитету (табела 4).

Табела 4 – Укупно становништво Србије 2011–2041. године (по варијантама пројекција)²³

Варијанта пројекција	Процена средином 2011. године	2041.	Апсолутни порастан/пад 2041–2011	Индекс (2011 = 100)
Ниска	7.234.099	6.522.206	-711.893	90,2
Средња	7.234.099	6.830.008	-404.091	94,4
Висока	7.234.099	6.973.926	-260.173	96,4
Константна	7.234.099	6.173.971	-1.060.128	85,3
Нултог миграционог салда	7.234.099	6.180.614	-1.053.485	85,4

Резултати пројекција за период 2011–2041. указују да ће у наредних тридесет година становништво Републике Србије и даље бити изложено деловању процеса демографског старења. Удео младих је низак и са тенденцијом даљег пада, док је удео старих висок и стално расте. Према ниској варијанти, где се учача најинтензивнији процес старења, учешће становништва млађег од 15 година би опало са 14,4% на 11,7%, док би учешће старијих од 65 година порасло са 17,3% на 25,2%. Према истој варијанти, удео најстаријих (80 и више година) у укупној популацији би се повећао са 3,5% на 7,8%, а просечна старост становништва би порасла са 42,1 на 46,5 година (Републички завод за статистику, 2014).

На основу пројекције Републичког завода за статистику које су урађене за период 2011-2041. године показују да ће се процес демографског старења наставити. Такође, према свим варијантама пројекција, неминовно је смањење учешћа становништва (15–64) у укупној популацији, а пад би се кретао од 3,0% до 8,2%, зависно од варијанте, што свакако може има утицаја на систем одбране Републике Србије.

²¹ Подаци за Републику Србију без Косова и Метохије.

²² Под пројекцијама становништва се, у најширем смислу, подразумева моделирање демографске будућности на основу претпоставки које у време њиховог дефинисања могу, али и не морају да изгледају вероватне. Најважнији циљ пројекција (посебно средњорочних и дугорочних) јесте сагледавање демографских, али и широк друштвено-економских последица остварења одређених претпоставки на којима су оне засноване.

²³ Извор: Републички завод за статистику, www.popis.2011.stat.rs

Закључак

Имајући на уму да наталитет директно утиче на старосну структуру становништва може се закључити да она представља следеће најнеповољније обележје демографског стања у Србији. Централни део Србије и Војводина, што се тиче старосног модела, имају обележја стационарног типа, али с регресивним елементима. То је типична трансформација старосних структура у којима је присутно одмакло старење становништва. Ако се овакве тенденције наставе неминовно је формирање регресивног типа старосне структуре.

Поремећај у територијалном размештају становништва такође представља битан демографски проблем, посебно са становишта неравномерног привредног развоја Србије. На једној страни долази до запостављања и пражњења руралног подручја, а на другој до убрзаног процеса урбанизације и концентрације становништва у градовима, посебно у Београду. Наведене тенденције указују на веома неповољну демографску ситуацију у Србији, са становишта безбедности и одбране, посебно у периферним деловима Републике Србије.

Карактеристично за стање становништва Републике Србије јесте веома променљив природни прираштај који има тенденцију опадања. То изазива „одумирање” нације и њену могућу асимилацију, која има дугорочне последице на систем одбране Републике Србије. Узроци смањивања прираштаја становништва јесу вишеструки, а једним делом изазвани су и укупним економским стањем у земљи. За потпуну анализу таквог стања било би потребно посебно истраживање, којим би се училе релације на изналажењу значајнијих узрока и могућих последица по безбедност и одбрану Републике Србије.

Резултати пописа становништва Републике Србије из 2011. године потврђују наведене тврдње демографског развоја по свим елементима. Наиме, настављен је даљи процес демографског старења становништва у Србији. Такође, тренд смањивања броја становника у међупописном периоду од 2002. до 2011. године износи 2,25% или 314 139 становника. За потпуну анализу таквог стања било би потребно посебно истраживање, којим би се училе релације на изналажењу значајнијих узрока и могућих последица по безбедност и одбрану Републике Србије.

Литература

- [1] *Закон о одбрани*, Београд, 2007.
- [2] Мишовић, С., Ковач, М.: *Систем одбране*, Факултет безбедности, Београд, 2006.
- [3] Мишовић, С.: *Систем одбране*, Факултет безбедности, Београд, 2013.
- [4] Мишовић, С.: *Регионална географија*, Факултет безбедности, Београд, 2008.
- [5] Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији, Национална припадност, подаци по општинама и градовима, Републички завод за статистику, Београд, 2012.
- [6] Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији, Старост и пол, Републички завод за статистику, Београд, књига 2, 2012.
- [7] Радончић, Х.: *Утицај исламске заједнице на безбедност и одбрану Републике Србије*, Докторска дисертација, Војна академија, 2013.